

Fijne motoriek bij kleuters

In groep 1 en 2 zijn veel materialen aanwezig om mee te spelen, bouwen, knutselen en werken. Een van de doelen is het stimuleren van de fijne motoriek. Marlies Schaerlaeckens en Lia Wouters geven in dit artikel handvatten voor het stimuleren van deze fijne motoriek. Die heeft een leerling enerzijds nodig voor knippen, kleuren, plakken en schrijven. Anderzijds voor zijn zelfredzaamheid. Met een goede fijne motoriek kan hij immers zelf zijn rits open- en dicht doen, zijn veters strikken en bijvoorbeeld een mandarijntje pellen. Voor optimale participatie op school is een goed ontwikkelde fijne motoriek noodzakelijk. • **Marlies Schaerlaeckens en Lia Wouters**

Lange tijd is er wereldwijd gedacht dat de motoriek zich eerst ontwikkelt in romp en hoofd (proximaal) en vervolgens in armen en handen (distaal). Er werd verondersteld dat de proximale vaardigheden een voorwaarde waren voor de ontwikkeling van de handfunctie. Dit wordt het 'proximaal-distaalprincipe' genoemd. Door onderzoek is dit proximaal-distaalprincipe ter discussie komen staan. Er is aangetoond dat de controle van de proximale (waartoe ook de schouder behoort) en distale (hand) motoriek zich los van elkaar ontwikkelen. Doordat de arm/hand motoriek wordt gecontroleerd door twee aparte systemen kan de proximale en distale motoriek los van elkaar geoefend worden. Dit betekent dat je romp- en schouderstabiliteit kunt stimuleren náást fijne duim-vingerbewegingen en dat je niet hoeft te wachten met het aanbieden van heel fijne materialen totdat de leerling voldoende romp- en schouderstabiliteit heeft. Kleuters kunnen dus héél goed fijn motorische vaardigheden oefenen, maar aandacht voor de grove motoriek blijft uiteraard net zo belangrijk. Ook het gezegde: 'oefening baart kunst' gaat hier op. Goed ontwikkelde fijn- en grof motorische vaardigheden ontstaan voor een deel door rijping, maar ook voor een heel groot deel door oefening. Fijne motoriek moet je leren. Dit is een belangrijk gegeven voor de leerkracht en de rt'er.

Wat is fijne motoriek?

Fijne motoriek bestaat uit de basale vaardigheden, zoals het reiken, grijpen (ook de pincetgreep) en loslaten van materialen en de meer complexe vaardigheden zoals manipulatie in de hand, bilateraal handgebruik en het gebruik van gereedschap.

Manipulatie in de hand: vaardigheden waarbij de positie van een voorwerp in de hand wordt aangepast voor gebruik, positioneren of loslaten. Het voorwerp blijft daarbij in één hand en komt tijdens het manipuleren niet in contact met de onderlaag.

Bilateraal handgebruik: het gebruik van twee handen samen om een activiteit tot stand te brengen.

Gebruik van gereedschap: gereedschap wordt gezien als verlengstuk van de handen om de efficiëntie van de uitvoering van vaardigheden te vergroten. Het gebruik van gereedschap wordt gedefinieerd als een doelgerichte vorm van manipulatie om de positie, conditie of actie van een ander voorwerp te veranderen.

Belangrijke uitgangspunten bij het stimuleren van de fijne motoriek zijn:

- stabiliteit versus mobiliteit
- stand van de pols
- tweedeling in de hand
- onafhankelijke vingerbewegingen
- manipuleren.

Stabiliteit versus mobiliteit

De verschillende gewrichten van de arm moeten onafhankelijk van elkaar kunnen bewegen en ieder gewricht moet stabiliteit kunnen bieden voor het gewricht wat distaal komt. Dit noem je onafhankelijk bewegen of dissociatie in armbewegingen. Bijvoorbeeld: om een draai-beweging vanuit je elleboog te kunnen maken, moet je de schouder stabiel kunnen houden. Lukt dit niet dan beweegt de schouder mee en krijg je een veel totalere beweging dan de bedoeling is. Wil je alleen de vingers buigen en strekken, dan moet je pols, elleboog en schouder stabiel kunnen houden. Lukt dit niet dan beweegt je hele arm mee en wordt het een totale beweging. Bij kinderen met fijne motoriekproblemen is er vaak te weinig dissociatie van de verschillende gewrichten in de arm, waardoor ze meer totaal bewegen.

Stand van de pols

De pols is het sleutelgewricht van de hand. Een goede stand van de pols zorgt ervoor dat de hand goed kan grijpen en manipuleren. Het is dus belangrijk dat een leerling de pols in een goede stand kan brengen én houden tijdens het uitvoeren van fijn motorische activiteiten.

Tweedeling in de hand

De functionele tweedeling in de hand is de scheiding van de duimzijde van de hand, met de duim, wijs- en middelvinger, en de pinkzijde van de hand met de ringvinger en de pink. Deze twee zijden van de hand hebben binnen de fijn motorische vaardigheden een verschillende functie. De pinkzijde zorgt voor stabiliteit van de hand bij het grijpen, de duimzijde voor de activiteit. Deze tweedeling zorgt voor de vaardigheid van de hand en zie je terug bij activiteiten als knippen, hanteren van kleur- en schrijfmateriaal en manipuleren met stabilisatie.

Onafhankelijke vingerbewegingen

Dissociatie in de hand, waarbij duim en vingers onafhankelijk van elkaar kunnen bewegen. Dit is moeilijk voor kinderen met fijne motoriekproblemen. Ook in de hand

Meer dan pincetgreep en kralenplank

Foto: Tom Peters

zie je de totaalmotoriek bij deze kinderen terug. Zij zullen eerder alle vingers tegelijk bewegen.

Manipuleren

Vaardigheden waarbij de positie van een voorwerp in de hand wordt aangepast voor gebruik, positioneren of loslaten. Het voorwerp blijft daarbij in één hand en komt tijdens het manipuleren niet in contact met de onderlaag. Kinderen met fijne motoriekproblemen kunnen over het algemeen goed reiken, grijpen en loslaten, maar hebben grote moeite met het manipuleren van voorwerpen. Wanneer er onvoldoende kennis is over het begrip fijne motoriek, kan het in de praktijk voorkomen dat deze leerlingen niet de extra aandacht krijgen die ze nodig hebben. Toch zijn er altijd opvallende signalen. Kinderen die manipuleren in de hand moeilijk vinden passen compensaties toe. Zij zullen vaker twee handen gebruiken dan nodig is. Ook compenseren deze kinderen vaak door een ander deel van het lichaam te gebruiken om iets tegen te fixeren (meestal de buik) of de ondergrond (het tafelopervlak). Ze vermijden dikwijls fijn motorische activiteiten en krijgen op deze manier minder mogelijkheden om te oefenen, terwijl ze juist méér oefening nodig hebben.

Er zijn een drietal basispatronen te onderscheiden van manipulaties in de hand: *translatie*, *shift* en *rotatie*.

Translaties

Dit zijn lineaire bewegingen van een voorwerp in de hand van de toppen van de vingers naar de palm van de hand of van de handpalm naar de toppen van de vingers. Om te spreken van een volledige translatie moet de beweging echt bij de vingertoppen beginnen of eindigen. De translaties worden onderverdeeld in:

1. translaties van vingers naar handpalm: hierbij wordt een voorwerp vastgehouden door de toppen van vingers en duim en vervolgens naar de handpalm bewogen. Bijvoorbeeld een muntje pakken uit een portemonnee
2. translaties van vingers naar handpalm met stabilisatie: één voor één worden meerdere voorwerpen van de toppen van de vingers naar de handpalm bewogen.
3. translaties van handpalm naar vingers: hierbij wordt een voorwerp van de handpalm bewogen naar de vingertoppen. Een voorbeeld hiervan is een muntje wat in je handpalm ligt in een spaarpot stoppen
4. translaties van handpalm naar vingers met stabilisatie: muntjes die in je handpalm liggen één voor één in een spaarpot stoppen
5. translaties van vingers naar handpalm en weer terug met stabilisatie: hierbij worden, één voor één, twee of meer voorwerpen met de vingertoppen gepakt en naar de handpalm bewogen. Daarna wordt één voor-

Kinderen die manipuleren in de hand moeilijk vinden passen compensaties toe. Zij gebruiken vaker twee handen dan nodig is.

werp naar voren bewogen zodat het tussen de toppen van de duim en wijsvinger zit en op tafel gelegd of ergens in gedaan. Daarna worden de ander voorwerpen ook één voor één naar voren bewogen. Bijvoorbeeld: kralen rijgen waarbij meerdere kralen één voor één met de vingertoppen worden gepakt en één voor één aan de veter worden geregen.

Shift (schuifbeweging)

1. De schuifbewegingen vinden plaats bij de toppen van de vingers en duim met afwisselend bewegingen van duim en meestal de wijs- en middelvinger. De schuifbeweging kan gebruikt worden voor fijne aanpassing van een greep of na de uitvoering van een ander manipulatieve vaardigheid eveneens om een voorwerp beter vast te pakken. Dit kan bijvoorbeeld een potlood dicht bij de punt vastpakken zijn of het sluiten van een knoop.
2. Schuifbeweging met stabilisatie: de dop van een stift met één hand eraf halen.

Rotaties

Dit zijn bewegingen van een voorwerp om één of meer assen. Deze bewegingen gebeuren met of dicht bij de vingertoppen.

1. Enkelvoudige rotaties: deze vinden plaats wanneer een voorwerp minder dan 90 graden tussen de toppen van vingers en duim wordt gedraaid. Dit kan alleen tussen duim en wijsvinger plaatsvinden of met meerdere vingers. Wanneer meerdere vingers ingeschakeld worden, gedragen ze zich als één geheel. Een voorbeeld van een enkelvoudige rotatie is het oppakken van een liggend stokje en het in verticale stand ergens inzetten.

2. Enkelvoudige rotaties met stabilisatie: met één hand een klein smal flesje vasthouden en de dop eraf draaien.
3. Samengestelde rotaties: rotatie van een voorwerp om één of meer van zijn assen, waarbij geïsoleerde onafhankelijke bewegingen van vingers en/of duim vereist zijn. Het voorwerp wordt tussen de 180 en 360 graden gedraaid. Een voorbeeld is het omdraaien van een potlood om met de achterkant te gummen.
4. Samengestelde rotaties met stabilisatie: het omdraaien van een potlood om met de achterkant te gummen terwijl je nog een klein gummetje in dezelfde hand hebt.

Moeilijkheidsgraad

Er is een opbouw van het manipuleren in moeilijkheidsgraad:

- van grotere voorwerpen (dobbelstenen, houten kralen) naar kleinere voorwerpen (paperclips, strijkkraaltjes)
- van 'zonder stabilisatie' naar 'met stabilisatie'
- van stabilisatie met twee voorwerpen naar drie, vier of vijf voorwerpen
- van enkelvoudige rotaties naar samengestelde rotaties.

Wat mag je van een kleuter verwachten?

Rond vier jaar kunnen kleuters de meeste manipulatieve vaardigheden zonder stabilisatie uitvoeren. Tussen vier en zes is er vooral sprake van verfijning van deze vaardigheden en vanaf zes jaar zijn kinderen steeds beter in staat tot manipulatie met stabilisatie. Vóór de leeftijd van zes jaar zie je nog veel wisselende uitvoeringen, daarna is er sprake van een meer consistente uitvoering. Tot acht jaar vindt er verdere verfijning van alle manipulatieve vaardigheden plaats.

Foto: Tom Peters

Met welke hand wordt gemanipuleerd?

Kleuters die al een duidelijke voorkeurshand gekozen hebben, laat je met deze hand manipuleren. Het is belangrijk dat de voorkeurshand handig en vaardig wordt. Heeft een kleuter nog geen voorkeurshand ontwikkeld, dan stimuleer je beide handen. Het kan zijn dat je in de loop van de tijd zelf gaat zien dat één hand handiger en vaardiger wordt.

Wat betekent bovenstaande theorie voor het gebruik van de materialen in groep 1 en 2?

Stabiliteit en mobiliteit stimuleren van de gewrichten en de arm

Met de volgende activiteiten stimuleer je vooral de schouder- of polsbewegingen. De elleboog doet vaak met een van beide mee.

Schouder:

- poppenwas ophangen aan een hoge wijslijn
- bord uitvegen
- werken in het verticale vlak: verfbord, krijtbord, papier op de ramen, raamverf
- grote bewegingen maken met de armen in de lucht bij versjes, rijmpjes, liedjes
- grote bewegingen maken in de gymzaal
- met de bal stuiteren (een beweging van boven naar beneden maken)
- op je buik liggen en een bal naar elkaar toerollen
- op je buik liggen, steunen op je onderarmen met opgericht hoofd en luisteren naar een verhaal wat voorgelezen wordt
- touwtje springen, vooral achterwaarts
- zwaaien met linten.

Polis:

In het verticale vlak schilderen, tekenen of patronen maken geeft meteen een betere houding van de pols. Als bij een kleuter tijdens het werken in het horizontale vlak, de pols nog alle kanten op draait zie je dat dit in het verticale vlak veel beter gaat. Voor kleuters is het héél belangrijk om veel in het verticale vlak te kunnen werken. Een andere bijkomstigheid van het werken in het verticale vlak is dat het hanteren van materiaal makkelijker gaat. Geef ze een klein krijtje en ze moeten de toppen van de vingers gebruiken. Kleuters die nog graag met hun hele hand het materiaal hanteren, worden op deze manier gestimuleerd de toppen van de vingers te gaan gebruiken. Ook komt de duim automatisch meer tegenover de vingers te liggen.

Andere activiteiten zijn:

- groot constructiemateriaal met schroeven en moeren
- water en zandtafel met bekers, gietertjes, zeefjes zodat kleuters kunnen overgieten, scheppen
- dienblad dragen met serviesje erop
- doekjes uitwringen om de tafel te poetsen
- omdraaien van kleine kaartjes.

Tweedeling in de hand:

- kleine voorwerpen oppakken met een pincet
- knippen
- manipuleren met stabilisatie.

Onafhankelijke duim-vingerbewegingen:

- vingerversjes en rijmpjes
- verkleedkist met veel verschillende soorten handschoentjes (geen wantjes)

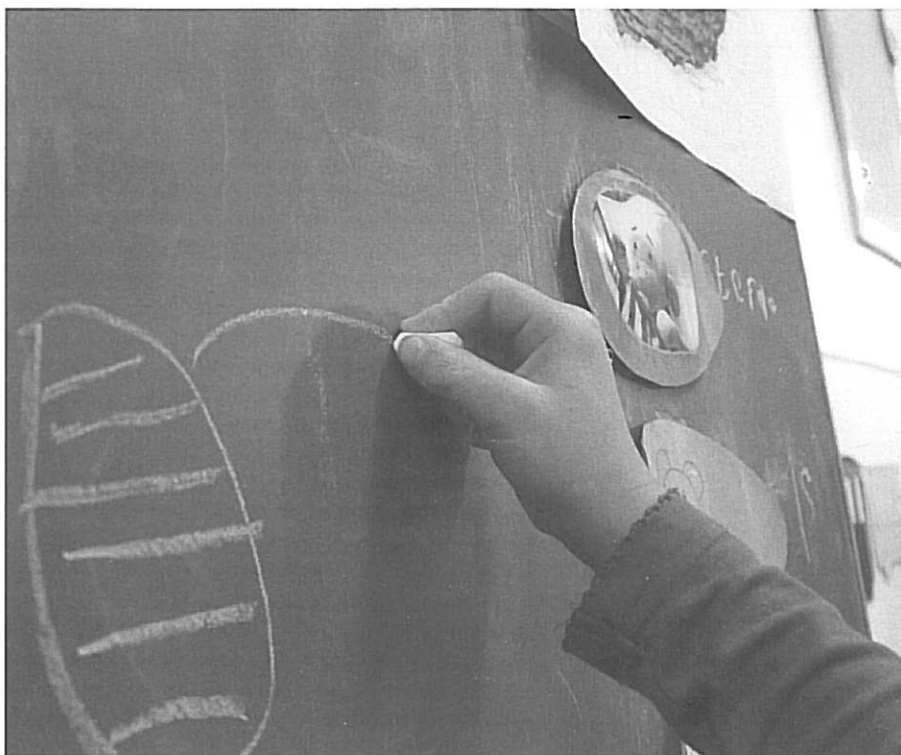

Foto: Tom Peters

- muziekinstrumentjes: blokfluit, pianootje of doen alsof
- eenvoudige touwfiguren maken, zoals kop en schotel, Eiffeltoren, etc.
- met je vingers trommelen op de tafel
- poppenkast spelen met handpoppen
- met je vingers knippen
- schaduw figuren maken.

Manipuleren

Bij het manipuleren is het belangrijk om een goede instructie aan de kleuter te geven. Een aantal kleuters zal het vanzelf oppakken, maar voor anderen is voordoen en samendoen nodig.

Translaties (vingers naar palm):

- een klein voorwerp, zoals een fiche, een kraal of een pionnetje pakken en vasthouden in de handpalm
- een muntje uit een portemonnee halen en in de handpalm vasthouden.

Translaties (vingers naar palm met stabilisatie):

- één voor één twee of meer munten uit een portemonnee pakken en verzamelen in de hand
- één voor één twee of meer kleine voorwerpen, zoals snoepjes, borrelnootjes, elastiekjes, paperclips, pionnetjes pakken en verzamelen in de hand.

Translaties (handpalm naar vingers):

- een muntje vanuit de handpalm naar de vingertoppen verplaatsen
- een kraal naar je vingertoppen bewegen en aan een veter rijgen of op de kralenplank zetten.

Translaties (handpalm naar vingers met stabilisatie):

- munten hanteren en één voor één in een spaarpot stoppen
- één kraal op de kralenplank zetten terwijl je de andere kralen met dezelfde hand vasthoudt
- één kraal aan de veter rijgen terwijl je de andere kralen met dezelfde hand vasthoudt
- één rozijntje in je mond stoppen terwijl je de andere rozijntjes met dezelfde hand vasthoudt.

Geef kleuters een klein krijtje en ze moeten de toppen van de vingers gebruiken. Kleuters die nog graag met hun hele hand het materiaal hanteren, worden op deze manier gestimuleerd de toppen van de vingers te gaan gebruiken.

Shift:

- bladzijden van een boek omslaan
- papier oppakken, zoals briefjes speelgoedgeld, vouwblaadjes, etc.
- een (kleur)potlood dicht bij de punt vastpakken
- weg wrijven van lijmresten die nog aan je vingers zitten
- fijne materialen vanuit je hand uitspreiden, zoals glitters, zand en kleine zaadjes
- knippen met je vingers (finger snapping)
- zaklamp aan en uit doen met een schuifknopje

Shift (met stabilisatie):

- kaarten van een kaartspel uitdelen
- schuifspelletjes waarbij je de vierkantjes in de goede volgorde moet schuiven
- de dop van een pen of stift met één hand eraf halen.

Rotaties (enkelvoudig):

- het heen en weer rollen van een bolletje klei tot een sliertje
- het open draaien van een deksel van een potje, waarbij je het potje met de andere hand vasthoudt
- punten slijpen
- kaartjes van spelletjes (bijvoorbeeld memory) omdraaien
- puzzelstukjes omdraaien om de puzzel te maken
- potloden uit een kleurdoos pakken en rechtop in je hand zetten om te gaan kleuren
- speelgoedpoppetjes zoals Lego en Playmobil oppakken en in een stoel, bus of boot zetten
- tafeltolletjes draaien.

Rotaties (enkelvoudig met stabilisatie):

- met één hand een klein smal flesje of potje vasthouden en de dop eraf draaien
- met één hand twee of drie pionnetjes in je hand pakken en dan één voor één ergens inzetten.

Rotaties (samengesteld):

- kleuren met kleurpotloden die op zijn kop in een potje staan en dan met één hand het kleurpotlood pakken, draaien en kleuren
- met één hand draaien van een toverstokje dat gevuld is met vloeistof en glitters
- met één hand een paperclip oppakken en op het papier zetten
- Chinese ballen in de palm van je hand om elkaar heen draaien
- flippo's draaien in je hand.

Het principe om één voor één voorwerpen in de hand te pakken, ze daar te bewaren en ze op een bepaalde manier te positioneren om ze weer één voor één op tafel te leggen, vraagt veel van de fijne motoriek van de hand. Daarbij gaat het vaak om een combinatie van verschillende basispatronen.

Uitgangshouding

Een belangrijke voorwaarde bij het uitvoeren van fijn motorische activiteiten is een goede uitgangshouding. De stoel is passend wanneer een kleuter tegen de rugleuning aan kan zitten en de voeten plat op de grond kan zetten. De tafel is passend wanneer deze 2-3cm hoger is dan ellebooghoogte¹.

Een juiste maatvoering van stoel en tafel is belangrijk voor het goed kunnen gebruiken van arm en hand. Als kleuters op een te hoge stoel zitten zullen ze meer naar het puntje van de stoel schuiven om toch met hun voeten de grond te raken. Hierdoor zitten ze onderuitgezakt en hebben ze geen actieve houding. Een tafel die te hoog

is en tot aan de oksels reikt stimuleert geen goed gebruik van arm en hand. Kleuters worden dan onrustig en gaan anders op hun stoel zitten om toch stabiliteit te vinden. Schoolmeubilair is verkrijgbaar in zeven verschillende hoogtematen².

Uitgaande van een gemiddelde populatie zou voor 80 procent van de kleuters maat één en twee het meest passend zijn. In de praktijk zijn maat één en twee zelden in de kleuterklas te vinden en zitten ze bijna allemaal op maat drie (code geel: stoelhoogte 35 cm en tafelhoogte 59 cm). In de rt-ruimte vraagt een goede uitgangshouding om een andere oplossing omdat er vaak aan hoge tafels wordt gewerkt. Een triptrapstoel of een stapke-stoel kan in deze situatie gebruikt worden. De triptrapstoel is individueel in hoogte instelbaar, maar dit vraagt enige handelingen. De stapke-stoel heeft dezelfde mogelijkheden, maar is makkelijker in gebruik³.

Instructie

Alleen het aanbieden van materiaal wat geschikt is om mee te manipuleren, is niet voldoende om kleuters hier toe uit te dagen. De instructie die je geeft hoe het materiaal gehanteerd moet worden, maakt het verschil. Het verschil zit in iets 'pakken en loslaten' en manipuleren. Deze differentiatie kan de rt'er samen met de leerkracht aanbrengen. Kijk wat een kleuter spontaan laat zien en pas daarop je instructie of het materiaal aan. Ook voordoen en samendoen zal nodig zijn; blijf dit consequent doen!

Plezier en uitdaging

Plezier in bewegen gaat ook op voor het leren manipuleren. Het moet geen 'oefenen' worden. Sluit aan bij de belevingswereld van de individuele kleuter. De ene kleuter speelt graag spelletjes, de ander is liever creatief bezig of houdt meer van fantasie. Bied regelmatig manipulatiematerialen en/of spelletjes aan, maar laat ze niet te lang achter elkaar manipuleren. Twee keer per dag, kortdurend (vijf tot zeven minuten) geeft meer resultaat dan éénmaal per week een langere tijd. Wat een kleuter leert bij de remedial teacher moet de leerkracht in de klas herhalen. In dit artikel zijn genoeg voorbeelden gegeven hoe het manipuleren geïntegreerd kan worden in de klas.

We geven twee voorbeelden hoe je een activiteit of materiaal meer of minder 'manipulatief' maakt.

Memory

Het spelen van memory omvat verschillende handelingen waarbij fijne motoriek wordt gevraagd: het in de hand nemen van een stapel kaartjes, de kaartjes op de tafel leggen, het omdraaien van de kaartjes, het oppakken van kaartjes en deze op een stapel verzamelen. Bij deze activiteit kun je een aantal variaties aanbrengen om het spel meer of minder manipulatief te maken. Ook de materiaalkeuze en de instructie spelen hierbij een rol.

Variatiemogelijkheden:

- pak een stapel kaartjes met één hand uit een doos en schuif (shift) de kaartjes vervolgens een voor een met de beeldzijde naar beneden op tafel
- draai alle kaartjes, wanneer ze op het speelveld gelegd zijn, met één hand, één voor één om (en probeer er zoveel mogelijk te onthouden). Draai ze vervolgens allemaal snel weer terug met één hand (rotatie + herhaling)
- plaats op de kaartjes een klein voorwerp (poppetje, pion of dobbelsteen). Wanneer de kleuter aan de beurt is en kaartjes om gaat draaien, neemt hij eerst de pion in zijn hand (translatie) en vervolgens draait hij, met dezelfde

Een juiste maatvoering van stoel en tafel is belangrijk voor het goed kunnen gebruiken van arm en hand.

hand, het memorykaartje om. De pion blijft in zijn hand verstoppt (rotatie met stabilisatie). Na het terugdraaien van het kaartje, wordt de pion er weer op geplaatst

- pak na het spelen van het spel een stapel kaarten in je hand en schuif deze een voor een in de doos om op te ruimen (shift)
- dikkere kaarten zijn makkelijker te hanteren dan dunne. Ook het formaat van de kaartjes kan de moeilijkheidsgraad veranderen. Hoe kleiner hoe moeilijker.

Kleurpotloden

Voordat een kleuter gaat kleuren, moet hij eerst het kleurpotlood goed in de hand nemen. Het in de hand nemen van het kleurmateriaal kun je meer of minder manipulatief maken.

Variatiemogelijkheden:

- het oppakken van een liggend kleurpotlood met één hand, is meer manipulatief (rotatie en shift) dan het oppakken van een potlood uit een pennenbakje waarin ze met de punt naar beneden staan (shift)
- het oppakken van een potlood, met één hand, uit een pennenbakje waarin de potloden met de punt naar boven staan is meer manipulatief (samengestelde rotatie en shift) dan het oppakken van een liggend kleurpotlood (rotatie en shift)
- het oppakken van een potlood terwijl je een klein gummetje of ander klein materiaal in de hand verstoppt houdt (samengestelde rotatie, shift met stabilisatie)
- onderbreek de kleuractiviteit enkele keren door een spelletje te doen met het kleurpotlood. De kleuter houdt het potlood vast in één hand en 'klimt omhoog' in het potlood en weer terug (shift). Ook kan het potlood steeds gedraaid worden zodat je steeds omhoog klimt of naar beneden loopt (shift, samengestelde rotatie, shift, samengestelde rotatie)
- er zijn potloden die aan elke zijde een andere kleur hebben ('twin points' kleurpotloden van Bruynzeel). Om met beide kleuren te kleuren moet het potlood steeds met de hand die kleurt, gedraaid worden (shift en samengestelde rotatie)
- je kunt aan oudste kleuters vragen om hun naam met deze 'twin points' te schrijven. Maar wel elke letter in een andere kleur (shift en samengestelde rotatie).

Bij aanhoudende twijfel; externe hulp inschakelen

De fijne motoriek bij kleuters kan, meer dan nu, gestimuleerd worden als er kennis en aandacht is bij leerkracht en remedial teacher. Het vraagt geen extra tijdsinvestering in de klas, wel een andere instructie. Om leerkrachten en rt'ers hierbij op weg te helpen heeft REC Rivierland een tweetal producten ontwikkeld. Een fijne motoriekkoffer met daarin alleen manipulatiematerialen en als vervolg hierop een lesbrief fijne motoriek die twee keer per jaar uitkomt⁴. Op deze manier krijgen de rt'er en de leerkracht meer kennis over manipulatieve vaardigheden en de kleuter leert spelenderwijs te manipuleren. De koffer wordt op veel scholen naar tevredenheid gebruikt in de klas, maar zeker ook tijdens de rt.

Kun je geen vooruitgang zien of blijf je twijfels houden over de fijne motoriek van een kleuter in je klas, aarzel dan niet om deskundige hulp van een 1e lijns ergotherapeut of kinderfysiotherapeut in te roepen.

Literatuur

- Corstens-Mignot, M.A.A.M.G, Cup E.H.C en Van Hartingsveldt-Bakker M.J. *Standaard Observatie Ergotherapie Schrijven en Sensorische Schrijfvoorwaarden voor Volwassenen* (soesss-v), 2006, Uitgeverij Lemma bv Utrecht.
- Corstens-Mignot M.A.A.M.G, Cup E.H.C, Van Hartingsveldt-Bakker M.J. *Standaard Observatie Ergotherapie Schrijven en Sensorische Schrijfvoorwaarden* (soesss), 2000, Uitgeverij Lemma bv Utrecht
- Hartingsveldt M.J. van, Cup E.H.C, Corstens-Mignot M.A.A.M.G, *Korte Observatie Ergotherapie Kleuters*, 2006, Uitgeverij Ergoboek, Nijmegen
- Exner C.E. *Intervention for children with Hand Skill Problems.* In *Handfunction in the child*, foundation for remediation Henderson and Pehoski (2006) St. Louis: Mosby Elsevier
- Voorbij L, Mertens L, Jeene B.G, Molenbroek J, Aardoom H, Notenboom M, *Schoolmeubilair, hoe zit dat?* ToUse (2008) NSV, NEN, TU Delft
- Wouters L, Schaerlaeckens M. *Zo zit dat met schrijven*, REC Rivierland, Nijmegen

Correspondentieadres: ergotherapie@abrecrivierland.nl

Marlies Schaerlaeckens

is werkzaam als ergotherapeut op de Sint Maartenskliniek en gedetacheerd bij het REC Rivierland. Hier verzorgt zij onder andere scholing op het gebied van

fijne motoriek en schrijven. Samen met collega Lia Wouters heeft zij het boek geschreven: *Zo zit dat met schrijven* en maakt zij twee keer per jaar de lesbrief *Fijne motoriek*.

Lia Wouters

is werkzaam als ergotherapeut op de Sint Maartenskliniek en gedetacheerd bij het REC Rivierland. Hier verzorgt zij onder andere scholing op het gebied van

fijne motoriek en schrijven. Zij heeft de *fijne motoriekkoffer* ontwikkeld die nu wordt uitgegeven door REC Rivierland. Daarnaast is zij werkzaam voor het WSNS Samenwerkingsverband in Wijchen waar zij leerlingen screent met fijne motoriek en/of schrijfproblemen.

¹ *Zo zit dat met schrijven*, Wouters/Schaerlaeckens (2009)

² *Schoolmeubilair, hoe zit dat?* samengesteld door de Nederlandse Normcommissie voor Schoolmeubilair in samenwerking met de Nederlandse Vereniging voor Schoolmeubelfabrikanten (2008)

³ Informatie verkrijgbaar op www.deschrijfvriend.nl

⁴ Informatie verkrijgbaar op www.recrivierland.nl

Olympische Spelen met de pen

De samenstellers van dit naslagwerk van ruim 80 pagina's, twee ergotherapeuten, vinden dat een goede zithouding en het activeren van de fijne motoriek belangrijke aspecten zijn van het schrijven. Daarom wordt hier in hoofdstuk één en twee aandacht aan besteed. Vervolgens belichten zij een aantal essentiële schrijfaspecten van de onder-, midden- en bovenbouw. Er is een hoofdstuk met een beschrijving en verwijzing naar handige materialen. En ze sluiten het boekwerk af met een hoofdstuk 'Als schrijven niet vanzelf gaat'.

In de bijlage is praktisch materiaal bijgevoegd. Onder andere manipuleeroefeningen met de pen. Deze oefeningen worden omschreven als: 'Olympische Spelen met de pen'. De oefeningen zijn bedoeld om bij kinderen een stabielere pengreep te ontwikkelen.

In de bijlage is ook een 'letterkijker' te vinden. Een stukje karton met een gaatje van ongeveer drie millimeter. De bedoeling is dat kinderen nadat ze een letter of een woord geschreven hebben met de 'letterkijker' controleren of de letter mogelijk te klein of te groot is uitgevallen. In een achterstandswijkschool in Rotterdam heb ik in groep 4 tijdens een schrijfles ervaring opgedaan met deze 'letterkijker'. Kinderen met een sterk wisselende lesbetrokkenheid controleerden nu allemaal met de 'letterkijker' uiterst secuur welke grootte hun geschreven letters hadden en ze vergeleken spontaan of dezelfde letters steeds even groot waren geschreven. Zowaar dus een effectief hulpmiddel.

De toon van de informatie is steeds sober en beknopt. De tekst wordt vaak ondersteund door goed gevarieerd beeldmateriaal. De lay-out van dit naslagwerk is uiterst keurig verzorgd en daardoor een compliment waard. Het naslagwerk is, zo geven de makers aan, zowel door de leerkracht als de remedial teacher naast iedere schrijfmethode te gebruiken. Mijn advies voor remedial teachers is: aanschaffen. Minimaal voor de leerkrachtenbibliotheek op school!

Alger van Hagen

Titel: Zo zit dat met schrijven • **Auteurs:** Lia Wouters en Marlies Schaerlaeckens • **Nijmegen:** REC Rivierland (2010) • **ISBN:** 978-90-810-6842-0 • **Pagina's:** 82 • **Prijs:** per deel: € 24,95 • **Bestellen:** www.recrivierland.nl (bestelformulier op de site)

al haar facetten

sen in hun eigen gezin verzinnen en gebruiken. In het Afrikaans vond ik het volgende woord erg mooi: 'brillhuisie'. Bij ons beter bekend als brillenkoker.

De leesvaardigheid, spreekvaardigheid, luistervaardigheid en schrijfvaardigheid worden in diverse hoofdstukken belicht. De schrijfvaardigheidstips stimuleren leerlingen om direct zelf aan de slag te gaan. Er staan ook leuke gedichten van bekende Nederlandse schrijvers in.

Het bijbehorende oefenboek sluit goed aan op *Het Grote Taalboek*. Over alle onderdelen die in het basisboek ter sprake komen, worden in het oefenboek oefeningen gegeven.

De indeling van de hoofdstukken in de index is in verschillende kleuren gedrukt. Deze kleuren corresponderen weer met de gekleurde hoeken

onder aan de bladzijden in de rest van het boek. Wie een bepaald hoofdstuk zoekt, kan het op deze manier dus snel en zelfstandig vinden. Dit principe is bij het oefenboek ook toegepast. Achter in het oefenboek zit overigens het antwoordenboek: dit is los toegevoegd.

Het Grote Taalboek is geschikt voor de dagelijkse lespraktijk in de bovenbouw van de basisschool en de onderbouw van het voortgezet onderwijs, maar zeker ook voor de praktijk van de remedial teacher. Het stimuleren van de taalontwikkeling vormt immers een belangrijk deel van ons werk.

Loes Wijburg

Titel: Het Grote Taalboek • **Auteur:** Wim Daniëls • **Groningen:** Scala Leuker Leren (2010) • **Het Grote Taalboek – het overzicht • Pagina's:** 272 • **ISBN:** 9789077990643 • **Prijs:** € 15,95 • **Het Grote Taalboek – oefenboek • Pagina's:** 208 • **ISBN:** 978-90-779-9065-0 • **Prijs:** € 19,95 • **Bestellen:** www.scalaleukleren.nl